

L'entrevista:

Joan Ferrer

“Cal estudiar la Bíblia perquè és el fonament de la nostra cultura”

Joan Ferrer (Calella, 1960) va ser deixeble i col·laborador del filòleg Joan Coromines. És professor titular de Llengua i cultura hebrea i aramea a la Universitat de Girona. Fa unes setmanes ha presentat la primera història i gramàtica del jiddisch en castellà i prepara, juntament amb Eduard Feliu i Pere Casanellas —és a punt de sortir— el *Diccionari Girona hebreu-català, català-hebreu*, que també serà el primer d'aquestes característiques. Per Ferrer, l'interès per la cultura jueva no és sinó un acte de justícia, el reconeixement vers una comunitat, una llengua i una cultura que eren una part indestriable de Catalunya des de temps immemorials i que forma part d'una manera compartida d'entendre el món.

Havíeu estat deixeble i col·laborador de Joan Coromines. Com va anar, això?

Joan Coromines ha estat el més gran deixeble de Pompeu Fabra i un dels lingüistes romanistes més grans del món en la segona meitat del segle XX. Coromines va ser un home d'una capacitat de treball increïble. Havia d'haver succeït Pompeu Fabra i ser catedràtic de Filologia a la Universitat de Barcelona si aquest país no hagués patit les circumstàncies catastròfiques de la Guerra Civil. Quan es jubila de la Càtedra de Llengües Romàniques a la Universitat de Chicago, torna a Catalunya i s'instal·la a Pineda de Mar, el 1967, una mica per atzar. Es va establir allà perquè pensava que si s'instal·lava a Barcelona el distraurien, li farien perdre el temps.

Per aquests atzars que té la vida, un dia vaig trobar el senyor Coromines i el vaig saludar. Al cap d'uns dies em va telefonar i va demanar-me que col·laborés amb ell, la qual cosa va deixar-me completament descol·locat. Després vaig saber que ell havia estat preguntant i que havia sabut que jo era catedràtic a l'institut de Calella...

Vaig redactar el volum desè del *Diccionari etimològic*, que són els índexs generals de l'obra i, després, vaig escriure molts articles de la seva última obra, l'*Onomasticon Cataloniae*, que és un estudi etimològic i històric de tots els topònims en llengua catalana. També vaig empènyer perquè l'obra arribés a bon port, perquè Coromines havia mort quan només s'havien publicat dos volums i el tercer s'estava a punt de publicar. Treballar al costat d'aquest

gegant em va donar una visió de la lingüística catalana molt àmplia; va ser un privilegi molt gran. D'ell vaig aprendre que hi ha coses per les quals val la pena treballar. Em va ensenyar el valor de la paraula *pàtria* i de la paraula *llengua*. Coromines deia que *pàtria* era la terra dels pares i, és clar, això és fonamental: per què estimem la *pàtria*? Perquè és la terra que hem rebut dels pares, és la nostra tradició i, si no l'estimem nosaltres, qui l'estimarà? Això és una cosa noble.

I només la podem estimar els qui la defensem, i no es referia a defensar la *meva* contra la *teva*, sinó a defensar-la perquè sense ella no tenim res. I com a fruit de la *pàtria* hi ha la *llengua*, l'únic patrimoni que hem rebut. Però, atenció, Coromines em va ensenyar que una *llengua* només s'entén en relació amb les altres, perquè ell era, alhora, un dels més grans coneixedors de la *llengua* castellana, i de l'occitana, la portuguesa i la francesa. De la mateixa manera que la *llengua*, la *pàtria* només s'explica en relació amb les altres *pàtries*, la qual cosa ens permet fer un tomb virtuós a aquesta mena de vergonya de parlar de nacionalisme al s. XXI. Nosaltres som nacionalistes perquè estimem la nostra cultura, la nostra *llengua* i volem i entenem que els altres s'estimin la seva.

Sou biblista, professor d'hebreu, arameu...

Avui, i sempre, cal estudiar la Bíblia perquè és el fonament de la nostra cultura, però és que també els jueus són part de la nostra cultura. Per exemple, el darrer text hebreu que hem publicat a la revista *Tamid*, de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, és un quadern d'un home anomenat Jucef Zabara, que era administrador de la comunitat jueva de Girona el 1443. És un quadernet de deu fulls, un llibre de comptes que un notari va enquadrar dins uns protocols llatins i que s'ha conservat de miracle. En aquells temps, la comunitat jueva de Girona es trobava a l'agonia, després que els avalots del 1391 havien convertit els jueus en el boc que va expiar uns mals socials dels quals ningú no era responsable de manera directa. La gent de cop es va avalotar i se'n va anar a matar els seus veïns. Això va passar al nostre país, com passa encara avui mateix en tants llocs del món.

Els jueus que hi havia a Girona vivien en un món català com els seus contemporanis cristians, però s'alfabetitzaven en *llengua* hebrea, de manera que, a l'hora d'escriure, ho feien en hebreu. Aquest document que he publicat amb Eduard Feliu demostra això i també l'existència d'un món peculiar que escriu en hebreu però que, quan una paraula no li surt, l'escriu en català en lletres hebrees. També hem vist, en el quadernet de Zabara, fenòmens lingüístics que sabíem que existien a les terres gironines, però que pensàvem que eren molt més reculats en el temps, com l'ús del sufix llatí en *-n*, com *rodon* per *rodó*, *accion* per *acció*. Ho dic per reforçar la idea que la cultura jueva, la *llengua* hebrea, forma part del nostre patrimoni històric des de sempre. És per aquest motiu que, quan en temps del rectorat del doctor Nadal es va crear la plaça de professor d'estudis hebreus i arameus, se li donava a la nostra ciutat, a la nostra cultura, la possibilitat de recuperar una part de la seva història, un passat que és absolutament gironí, que no és sobrevingut ni una moda. És de justícia que la universitat l'estudiï.

Quina relació hi ha entre la Universitat i les altres institucions que vetllen, a Girona, per la cultura jueva?

Funcionem amb unes relacions òptimes, des del punt de vista personal i professional. El Patronat del Call va ser una idea boníssima de l'Ajuntament, que va saber veure que no hi havia ningú que es fes càrrec d'un patrimoni amb unes possibilitats de projectar el nom de la ciutat molt grans.

“Per aquests atzars que té la vida, un dia vaig trobar el senyor Coromines i el vaig saludar. Al cap d'uns dies em va telefonar i va demanar-me que col·laborés amb ell, la qual cosa va deixar-me completament descol·locat”.

“Avui, i sempre, cal estudiar la Bíblia perquè és el fonament de la nostra cultura, però és que també els jueus són part de la nostra cultura”.

En aquells anys, ja éreu a Girona?

La cosa ve de lluny, perquè fa més de vint anys que sóc professor de Bíblia a l'Institut Superior de Ciències Religioses de Girona. Un dia em van convidar a fer unes classes d'hebreu al Patronat del Call i gairebé de manera simultània el doctor Nadal també em va convidar a fer les primeres classes d'hebreu i de filologia catalana a la Facultat de Lletres.

La plaça de professor d'hebreu a la universitat és una plaça acadèmica, però, com que les relacions amb el Patronat són molt bones, la relació és constant. Faig conferències allà i, per exemple, el Congrés de Girona-Besalú l'hem organitzat conjuntament Patronat i Universitat. També un llibre meu que es diu *Nits jueves*, que és un recull de rondalles històriques extretes de fonts literàries, es va publicar en la col·lecció Girona Judaica. Queda clar, doncs, que les relacions són òptimes.

Què vol dir ensenyar Bíblia l'any 2008?

Aquesta és una pregunta molt necessària. La Bíblia ens pensem que és un llibre, però és una biblioteca. És la biblioteca antiga del poble d'Israel, redactada al llarg de centenars d'anys, i és la base de la cultura religiosa i civil del poble jueu. El complement bíblic que anomenem *Nou Testament* és el fonament del món cristià, de manera que ensenyar Bíblia ajuda a conèixer aquest text a partir del qual, segons Northrop Frye, el que es considera un dels més grans crítics literari del s. XX, es desplega tota la literatura d'Occident. Dit d'una altra manera: les dues grans columnes que fonamenten el pensament occidental són la Bíblia i la filosofia grega (el món oriental és una altra cosa).

Recordo que un dia el doctor Nadal em va dir: “Joan, no anem pas bé, perquè als meus alumnes de cinquè, els he fet una reflexió en el sentit que la història de les llengües és la història que va de Babel a la Pentecosta, i he vist en les seves cares que no sabien què eren ni Babel ni la Pentecosta”. I cito aquest exemple, no com a fet religiós, sinó com a fet purament cultural. Oferir la possibilitat de

donar a conèixer la Bíblia, aquí a Girona, d'una manera crítica, filològica, científica a la fi, és una bona cosa.

Per què heu fet una gramàtica jiddisch-castellà?

Quan era professor associat a la Universitat de Barcelona vaig fer unes classes de llengua sefardita, que és l'espanyol fossilitzat de l'època dels Reis Catòlics. Aleshores vaig veure que a l'Estat espanyol ningú no havia estudiat mai la cultura jueva centreeuropea que s'expressava en jiddisch. El meu interès per comprendre aquest món em va portar a estudiar la seva llengua i, també, a la sorpresa de saber que la gramàtica que publiquem és la primera que apareix a Espanya. Sembla que mai ningú no s'havia dedicat a aquest tipus d'estudi a la Universitat Espanyola. Ara, l'ODELLEUM de la UdG ha editat la primera història i gramàtica del jiddisch en castellà i, recentment, des d'Oxford han mostrat interès a traduir aquesta obra a l'anglès. Ja es veurà...

Què és el jiddisch? Per què a l'Europa central tots els jueus parlaven jiddisch?

En el mapa que publiquem a la *Gramàtica* ja es veu que ens trobem davant d'una llengua absolutament excepcional, que comprèn el domini lingüístic més extens de la història d'Europa. S'estenia des d'Holanda fins al nord d'Itàlia, fins a arribar a Odessa i Letònia i Lituània, però, això sí, era una llengua exclusiva de les comunitats jueves.

A la fi de l'imperi romà, diverses comunitats jueves estaven instal·lades a les ribes del Rin i el Danubi. Quan a l'edat mitjana l'imperi germànic va agafant embranzida cultural i econòmica, els jueus passaran a parlar l'alemany d'aquests territoris i el representaran amb lletres hebrees, la qual cosa crea una singularitat especial. Per causa de la dissortada història del judaisme europeu, aquests van anar sent expulsats dels països de parla alemanya en direcció a l'est, cap a Polònia, Ucraïna, Bielorússia, i es van endur la seva llengua. A causa de l'estil de vida tradicional, que obliga els jueus al replegament per no desnaturalitzar-se, mantindran viva la llengua fins a l'època de la més gran catàstrofe de la història d'Europa, que serà el nazisme i la II Guerra Mundial. Es van assassinar sis milions de persones i també es va dur a terme l'extermini de la llengua, que només s'ha mantingut, relativament, als EUA i a l'Argentina, en comunitats ultraortodoxes.

Heu escrit un article titulat "Set-cents anys de Bíblia en català". Sembla que les traduccions de l'hebreu vénen d'antic...

Ja en temps de Jaume II, Jaume de Montjuic havia rebut l'encàrrec reial de traduir la Bíblia, però no ens n'ha arribat cap testimoni. És gairebé segur que en corrien traduccions perquè hi havia comunitats jueves molt cultes que podien traduir-la al català, que era la seva llengua quotidiana. Al segle XIV circulaven en llengua catalana diverses traduccions de la Bíblia, els manuscrits de la qual tot just ara s'estan començant a editar. Al segle XV apareix la Bíblia valenciana, ja impresa, que va editar Bonifaci Ferrer, germà de sant Vicent Ferrer, que va tenir una dissort tremenda perquè va anar a parar a mans dels inquisidors i va acabar cremada. Només se'n va conservar un exemplar complet a la Biblioteca Reial de Suècia, però en un incendi que hi va haver al segle XVII es va cremar, per la qual cosa només hem rebut uns fragments del saltiri i el colofó, que es conserven a la Hispanic Society de Nova York. Amb la decadència de l'alta cultura catalana, no és fins al 1832 que tornem a trobar una traducció de la Bíblia, quan la Societat Bíblica Britànica i Estrangera, de Londres, encarrega a un exiliat català, anomenat Josep Melcior Prat, un home culte, la traducció del Nou Testament, just en el moment en el qual comença la Renaixença. És una traducció del llatí, per tant indirecta, però significa el retorn a la

"Els petits grups establerts a Palestina a finals del segle XIX, faran l'esforç brutal de convertir una llengua morta –l'hebreu– en la llengua de la vida quotidiana, la qual cosa representa un esforç terrible i una revolució lingüística única en la història de la humanitat".

"El diccionari que nosaltres fem, que es dirà *Diccionari Girona*, perquè ha estat fet des de la nostra universitat i existeix una tradició de diccionaris que duen per nom el de la universitat i ciutat".

tradició de traduccions de la Bíblia al català.

L'evolució de la biblística catalana és fluctuant fins que, amb el noucentisme, s'inicia un programa de traduccions que posa en marxa tres projectes. El primer és el de l'Institut de la Llengua Catalana (després IEC), que s'encarrega a mossèn Frederic Clascar, un home molt culte que, dissortadament, va morir havent publicat només tres o quatre volums, el primer dels quals es va publicar el 1915. El segueix la Bíblia de Montserrat, del pare Bonaventura Ubach. El tercer projecte l'impulsa Francesc Cambó, el 1928, a través de la Fundació Bíblica Catalana. Conèixer la Bíblia és assumit pels noucentistes com una necessitat cultural, perquè el món els resulta incompreensible sense ella i és per aquest motiu pel qual s'embarquen en aquests programes de traduccions.

Amb posterioritat es produeix la Bíblia Catalana Traducció Interconfessional, que és la de la meua generació, que va ser publicada el 1993 i que duu una quantitat enorme d'edicions en tota mena de formats: de luxe, de butxaca, en CD-ROM o per Internet. La Bíblia continua viva gràcies als que pensem que és bàsic tenir-ne traduccions modernes. Sense la Bíblia no es pot entendre la nostra cultura.

Què és la llengua hebrea moderna?

L'hebreu s'havia mantingut com a llengua de cultura des de sempre, però com a llengua parlada es devia extingir cap al segle III de l'era cristiana. Vespasià i Titus destrueixen Jerusalem, l'any 70, i n'expulsen els jueus, que es mantindran en la diàspora. A finals del segle XIX es produeix, però, un fenomen singular: el sionisme.

Teodor Hertzfel, el pare del sionisme, veient que els jueus eren rebutjats, i de vegades agredits, en les comunitats de l'est d'Europa, alhora que a Alemanya es trobaven molt assimilats a la cultura ambiental, inicia un moviment que pretén el retorn a la terra d'Israel, que en aquell moment era un territori obscur de l'imperi otomà, deixat de la mà de Déu. El moviment sionista aconsegueix que, cap al 1882, joves idealistes europeus emigrin a Israel amb la voluntat de recuperar

Joan Coromines i Joan Ferrer al Restaurant Coll sa Creu d'Arenys de Munt, any 1992

“Recordo que un dia el doctor Nadal em va dir: “Joan, no anem pas bé, perquè als meus alumnes de cinquè, els he fet una reflexió en el sentit que la història de les llengües és la història que va de Babel a la Pentecosta, i he vist en les seves cares que no sabien que eren ni Babel ni la Pentecosta”

Portada del llibre “El yidish. Història i gramàtica de una llengua judia”, de la col·lecció “Linguae mundi”.

la vida jueva.

Amb la caiguda de l'imperi otomà, la Palestina històrica queda sota l'administració de l'imperi britànic. Mentrestant, a Europa s'aniran produint fenòmens que empenyeran els sionistes a organitzar-se més bé i que els portaran a fer d'una llengua morta (que, com el llatí a les esglésies, només s'usava a les sinagogues per resar) el seu vehicle de comunicació. Els petits grups establerts a Palestina faran l'esforç brutal de convertir una llengua morta en la llengua de la vida quotidiana, la qual cosa representa un esforç terrible i una revolució lingüística única en la història de la humanitat.

El diccionari que prepareu, és d'hebreu modern o bíblic?

El diccionari que nosaltres fem, que es dirà *Diccionari Girona*, perquè ha estat fet des de la nostra universitat i existeix una tradició de diccionaris que duen per nom el de la universitat i ciutat, és un diccionari d'hebreu modern que, a més de les paraules estrictament modernes, pren com a base l'hebreu clàssic. D'altra banda, cal dir que preparo també un diccionari bíblic en català. Vaig estudiar hebreu amb la Bíblia i després vaig continuar amb l'hebreu modern perquè, des del punt de vista literari, considero que la cultura hebrea és una de les més actives del món.